

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В КІНЦІ XIX - НА ПОЧАТКУ XX ст.

У статті розглянуто окремі аспекти розвитку сільськогосподарської кооперації у Волинській губернії у кінці XIX - на початку XX століття.

Ключові слова: сільськогосподарське товариство, хмелярське товариство, бджолярське товариство, молочарська артіль

Дана проблема мало висвітлена в історіографії. Певну увагу їй приділяли дослідники початку XX століття (С.Бородаєвський [1]), а також сучасні науковці (В.Марочко [8], А.Пантелеймоненко [15]).

Реформа 1861 р. стимулювала розвиток товарно-грошових відносин в аграрній сфері. Водночас зросло малоземелля, поглибилося розшарування селянства. Хлібороби потребували підвищення продуктивності наділів. Поміщикам також необхідно було інтенсифікувати своє господарство, щоб не збанкрутувати в умовах конкуренції [14, с.89]. Одним із засобів покращення становищ сільського господарства стали сільськогосподарські кооперативи: універсальні та спеціалізовані товариства, артілі.

Першими сільськогосподарськими кооперативами на Волині були Рівненський, Луцький та Старокостянтинівський.

Статут Луцького товариства було затверджено 1899 р. Головою обрано предводителя дворянства Луцького повіту О.О.Нестроєва, а пізніше - Щ.А.Понятовського. Особливістю статуту було те, що управлінські посади, не могли посідати євреї та іноземні піддані. Дійсні члени вносили 5 руб. вступного внеску та стільки ж щорічного. Одноразова плата становила 100 руб.

1901 р. товариство відкрило 8 відділень [23, арк.ізв. 13, 44, 83, 91-92, 101, 103]. 7-12 вересня 1908 р. ним було проведено першу Волинську сільськогосподарську виставку. Товариство орендувало 22 дес. землі для дослідної ферми, мало склад знарядь, машин та для сільськогосподарської продукції, продавало населенню кращі породи коней. До 1908 р. установі вдалося поширити діяльність на всю західну і південно-західну Волинь, об'єднати близько 600 членів [17].

Рівненське сільськогосподарське товариство відкрилося у травні 1901 р. Вступний внесок для дійсних членів (<1 тоді було 75) становив 10 руб. За умовами статуту товариство мало діяти в межах однойменного повіту [24, арк.7. 106, 11, 13-13зв.]. Проте до жовтня 1907 р. воно поширило свою діяльність на сусідні повіти: Острозький, Лубенський, Новоград-Волинський, Луцький та Овруцький [26, арк.5].

Старокостянтинівське товариство існувало з серпня 1903 р. Вступна й щорічна плата були відповідно 10 і 5 руб., одноразовий внесок - 200 руб. На установчих зборах головою було обрано дворянина М.Є. Журавського. Товариство почало функціонувати в межах повіту, а до 1911 р. поширило вплив на Новоград-Волинський, Ізяславський, Кременецький та Острозький повіти [25, арк. 3, 86, 8д. 15. 36]. Воно мало 2 відділи: комерційний та рільництва [26, арк.27зв.], 1908 р. нараховувало 62 члени [22, арк. 125зв.-126]. У листопаді 1909 р. при кооперативі з'явилося товариство взаємного кредиту [28, арк.30].

Вище згадані товариства створювалися землевласниками. Селянство практично не брало в них участі: по-перше, в силу своєї неосвіченості; по-друге, розміри вступних та щорічних внесків були надто високими для нього.

Після революційних подій 1905-1907 рр. кооперативний рух активізувався, до нього активно підключилися землероби. Станом на 1 січня 1911 р. у Волинській губернії діяло 12 сільськогосподарських кооперативів [15, с.59].

Прикладом селянського товариства може бути кооператив м. Кутузова, що у Житомирському повіті. Він виник у грудні 1913 р. за ініціативою місцевого агронома, діяв у межах Кутузівської волості і складався з 60 осіб, серед яких були представники місцевих кредитних і молочарських спілок [11, с.16]. У січні 1914 р. відкрилися товариства в с. Кро-

півні Житомирського повіту (у складі 24 членів, з пасм у розмірі 3 руб.) та в с. Ококах того ж повіту [19, с.262].

Серед спеціалізованих кооперативів розвивалися молочарські артілі. Особливістю волинської кооперації було поширення бджільницьких та хмелярських товариств.

За даними земства. Волинь по бджільництву займала одне з перших місць у Росії. Тут було більше 30 тисяч пасічних господарств, близько 400 тис вуликів. Щорічно добувалося меду й воску на суму більше 1,5 млн. руб. З огляду на це, волинське земство вважало своїм обов'язком сприяти розвитку мережі дрібних бджолярських кооперативів з економічними та культурно-просвітницькими завданнями. Губернська управа видавала грошову допомогу кооперативам [5, с.21,23].

Найпершим бджільницьким кооперативом губернії було Кременецьке товариство. Воно з'явилося в грудні 1910 р. Засновниками були 200 осіб, в тому числі 150 селян. Діяльність установи поширювалася на весь Кременецький повіт. Головою обрали місцевого землевласника СІ.Редька. На перших загальних зборах селянам безкоштовно роздали брошури із бджільництва та садівництва. Серед багатьох завдань товариства у 1911 р. були організація бесід та читань, проведення з'їзду бджолярів, курсів із пасічництва (для останніх дехто із членів погодився надати свої пасіки) [6; 7, с.13].

Хмелярство у Волинській губернії з'явилося у 60-х рр. XIX ст. Воно було започатковане чехами, згодом поширилося серед місцевих поміщиків та селян. У 1910 р. тут було близько 2,5 тис. дес. хмелярських плантацій. Волинський хміль відзначався високою якістю. Проте культура його вирощування знаходилася на низькому рівні не тільки в українських господарствах, а й у чеських, оскільки в останніх на початку XX ст. все ще використовувалися технології п'ятдесятирічної давності [4, арк.33-33зв., 34-34зв., 35-35зв.]. Розвитку хмелярства перешкождали також несприятливі умови збуту. Хміль на броварні поступав не від хмелярів, а від посередників. Пивовари намагалися скуповувати сировину у борг. Така умова селян не влаштувала, оскільки восени їм украй потрібна була готівка. Посередники платили хмелярам мізерні суми, і тоді укладали угоди з підприємствами на вигідних для останніх умовах.

Змінити ситуацію на краще могли кооперативи. їх завдання полягало в тому, щоб, по-перше, підняти рівень технологій вирощування хмелю; по-друге, скуповувати в землеробів хміль, а потім відпускати його у борг на броварні [18]. У губернії діяли Волинське, Лубенське та Луцьке хмелярське товариства.

Волинське товариство поширювало свою діяльність на Житомирський, Новоград-Волинський та Овруцький повіти. В кінці 1914 р. в ньому нараховувалось 673 члени. Товариство видавало "Листок хмелевода": щотижнево в період продажу хмелю, й двічі на місяць у інший час. Щорічно проводило хмелярську виставку, мало завод для пресування хмелю, склад для продукції, продавало хмелярські знаряддя. Кооператив був членом Житомирського ощадно-позичкового товариства, яке допомагало йому коштами [21, с.629]. Установа поділялася на відділи. В кожному з них мало бути мінімум 100 дійсних членів. Особи, що бажали вступити до товариства, надсилали заяву, у якій вказували площу плантацій, зайнятих під хмелем. Селяни могли вступати не поодинокі, а у вигляді місцевого гуртка. Вони обирали голову гуртка, його заступника та уповноважених на засідання відділів товариства. Гурток мав складатися не менше, ніж із 4 дійсних членів. На заяві про вступ ставилася печатка сільського старости. Рада товариства

розташовувалася в м. Здолбунові. Ради відділів обиралися на 2 роки. До ради товариства не можна було обирати більше 2-х осіб, що проживали в одному населеному пункті. Голова ради був одночасно головою товариства. Загальні збори по суті були зібранням уповноважених від відділів (у кількості 1 уповноваженого на кожні 500 кіп хмелю) та уповноважених від крупних хмелярів, що мали не менше 5 дес. хмелярських плантацій. Засновниками були 2 дворян, 6 селян. 1 вчитель. 1 купець та інструктор Департаменту землеробства із хмелярства у Волинській губернії І. Г. Засухін [27, арк.194, 196-198, 198зв., 201].

У 1912-1913 рр. Волинське хмелярське товариство розгорнуло роботу по організації експорту своєї продукції до Великобританії. Перші спроби здійснити продаж через приватні фірми не мали успіху. Тому товариство налагодило зв'язки із агентурою українських кооперативів у Лондоні, й відправити в такий спосіб за кордон першу партію планувалося із урожаю 1914 р. [3, арк.25.29].

Статут Лубенського товариства було затверджено 1910р. [27, арк.132]. До кінця 1913р. воно нараховувало 220 членів, у район діяльності входили Лубенський, Кременецький, Острозький, Рівненський, Луцький повіти. Кооператив видавав інформаційні бюлетені, мав своє ощадно-позичкове товариство [21, с.629]. У червні 1914 р. останнє нараховувало близько 300 членів, серед яких було чимало чехів.

Влітку 1914 р. кооператив вирішив організувати збутове товариство, щоб продавати хміль великими партіями. Для посередництва слід було зібрати спеціальний капітал, тому на зборах обох товариств (ощадно-позичкового та хмелярського) постановили зобов'язати кожного члена здати мінімум 5 руб. для формування такого капіталу. Планувалося організувати сушарню та обладнати приміщення для прокурювання хмелю перед продажем [2, с.470-471].

Луцьке товариство з'явилося 1913 р. Воно діяло в межах Луцького, Володимир-Волинського та Ковельського повітів і було найменшим: наприкінці 1915 р. до нього входило 124 особи. Товариство проводило ярмарки, виставки, займалося посередництвом зі збуту хмелю, мало млин, склад реманенту. При ньому діяло Луцьке ощадно-позичкове товариство [21, с.630; 16, с.155].

Вступна плата в товариствах була досить помірною: Лубенському та Волинському товариствах вона становила Груб. [27, арк.138, 195 зв.: 21, с.629-630], у Луцькому -50 коп. [27, арк.138] Розмір членського внеску залежав від площі хмелярських плантацій, якими володів або орендував учасник кооперативу. Так, у Лубенському товаристві платили по 2 коп. з кожних 60 кушів хмелю. Особи, що мали більше 30000 кушів (тобто більше 500 кіп) звільнялися від підвищення внеску, оскільки максимальний його розмір становив 10 руб. [27, арк.138, 195зв.] У Волинському товаристві особи, що вирощували 50 кіп, вносили в касу 1 руб. на рік. 500-100 кіп-2руб., 100-150 кіп-3 руб. і так далі. Члени, що не займалися хмелярством, щороку платили 5 руб. Як у Лубенському, так і у Волинському товариствах, внесок, що давав право довічного члена, становив 100 руб. Особи, які заплатили цю суму, назавжди звільнялися від подальших внесків [21, с.630]. У Луцькому товаристві річний внесок становив 2 коп. з копів [8, с.43; 9, с.8; 16, с.3П].

Певного поширення набули молочарські кооперативи. У жовтні на Волині 1913 р. діяло 15 молочарських артілей і мало з'явитися ще 11 [13, с.15]. їх поява відбувалася досить стрімко. Лише 1912 р. відкрилося 10 нових кооперативів [5, с.109]. Цього ж року артілі Волині переробили 12646пудів молока, а за першу половину 1913 р. 13 артілей переробили 31744 пуди й продали масла на суму 19855 руб. 62 коп. [12, с.198] Створювати молочарські кооперативи допомагало Волинське губернське земство, що командувало на місця своїх інспекторів, давало обладнання та грошову допомогу

[20, с.595]. Майстрами в артілях були селяни, як, скажімо, в Велико-Кліщівській. Це була найперша молочарня в Овруцькому повіті, що утворилася 1911 р. Вона будувала власний 7-кімнатний будинок, хлів. У планах було відкриття товариської крамниці та читальні [10, с.23]. Молочарські артілі не лише допомагали збувати продукцію селянських господарств, а й підвищували інтерес до розведення чисто-крової молочної худоби.

Таким чином, сільськогосподарська кооперація сприяла підвищенню продуктивності господарства: вона поширювала сільськогосподарські знання, сприяла збуту продукції та заохочувала до впровадження технічних нововведень.

Список використаних джерел:

1. *Бородаевский С.В.* Кооперации. - СПб.: Тип. В.Ф.Киришбаума, 1904.- 171 с
2. *Григоревич А.* Спеціальні культури на Україні і кооперація //Рілля,- 1914. - 4.16. -С.470-471.
3. *Державний архів Житомирської області* (далі - ДАЖО) Ф.187.-Оп.1.-Спр.13.-35 арк.
4. ДАЖО. - Ф.352. - Оп.1. - Спр.19. 46 арк.
5. *Доклады* Вольскому Губернскому земскому собранию. Второй очередной сессии. - Житомир. 1913. №3. - 240 с
6. *Засів*- 1911.- №9.
7. *Кременецкое* Общество Пчеловодства // Почаевский листок. - 1911. - №3. - С.13.
8. *Марочко В.І.* Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1928 рр.) - К.: Kots Publishing, 1995.-224 с.
9. *Михайлюк К.И.* Молочная кооперация в Киевской губернии // Киевская земская газета. - 1913. - №27. - С.8-10.
10. *Муравейник-Комашня.* - 1913. -№29-30.
11. *Муравейник-Коытиня.* - 1914. - №1.
12. *Муравейник-Комашня.* - 1914. - №12.
13. *Наша* кооперація. - 1914. - №7.
14. *Орловський Б.М.* Селянські господарства України і становлення ринкових відносин після реформи 1861 р.// Історія народного господарства та економічної думки України. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. Т.І.Дерев'якін. - Вип. 29. - К., 1997. - С.81-90.
15. *Пантелеймоненко А.О.* Сільськогосподарські товариства України. Зародження, основні напрями діяльності і значення (друга половина XIX - початок XX ст.): Дис... канд. економ. наук: 08.01.04 / Полтавськ. с.-г. ін-т. - Полтава. 1994.-200 с.
16. *Про діяльність* земств та товариств // Рілля. - 1911.- 4.6. С.3П.
17. *Рада.* - 1901.- 1 октябрю.
18. *Рада.* -1909.-№60.
19. *Рілля.* - 1914.-4.9.
20. *Сергій П.* Товариські маслодільні на Волині // Рілля. 1912. --4.23,- С.595- 597.
21. *Справочные сведения* о сельскохозяйственных обществах по данным на 1915 год / Под ред. В.В.Морачевского. - П.г.: Тип. В.Ф.Киришбаума. 1916. - 320 с.
22. ЦДІАК України. - Ф.442. - Оп.622. - Спр.5. - 140 арк.
23. ЦДІАК України. - Ф.442. - Оп.629. - Спр.459. - 116 арк.
24. ЦДІАК України. - Ф.442. - Оп.630. - Спр.421. - 56 арк.
25. ЦДІАК України. - Ф.442. - Оп.633. - Спр.197. - 49 арк.
26. ЦДІАК України. - Ф.442. - Оп.637. - Спр.325. - 146 арк.
27. ЦДІАК України. - Ф.442. - Оп.636. - Спр.647. - 852 арк.
28. ЦДІАК України. - Ф.1599. - Оп.1. - Спр.52. - 68 арк.

This article is about some aspects of development of agricultural co-operatives in Volynian province in the late of the XIX - the beginning of the XX centuries.

Key words: agricultural cooperative society, hop-growing, beekeeping society, milk artel.

Отримано: 1.06.2007